

MAGYAR HŐSÖK

Elfeledett életutak a 20. századból

Copyright © Mathias Corvinus Collegium Alapítvány, 2020

Copyright © Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2020

Szerkesztette: Czókos Gergely, Kiss Réka, Máthé Áron, Szalai Zoltán

Lektorálta: Gyarmati György, Haraszi György, Simon István

Képszerkesztő: Demeter Zsuzsanna

ISBN 978-615-80718-9-5

ISBN 978-615-5656-30-9

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

A borítót Matyus Dóra készítette Erich Lessing 1956 októberében Budapesten készült fényképfelvételének felhasználásával. Néhány írás eredetileg a Mandiner.hu felületén jelent meg.

Kiadja a Mathias Corvinus Collegium Alapítvány és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága a Mandiner.hu-val együttműködésben

Felelős kiadó: a Mathias Corvinus Collegium Alapítvány főigazgatója és a NEB Hivatalának főigazgatója

Layout: Absolut Reklám Kft.

Tördelés: Varga Júlia

Nyomdai kivitelezés: GYER-MED Bt.

Budapest, 2020

TARTALOM

Előszó	7
Alapy Gáspár / <i>Bajcsi Ildikó</i>	10
Arany A. László / <i>Bukovszky László</i>	18
Arany Bálint / <i>Szokolay Domokos</i>	26
Bakajsa József / <i>Molnár D. Erzsébet</i>	34
Bay Zoltán / <i>Krajcsír Lukács</i>	40
Benkő Zoltán / <i>Hollósi Dániel József</i>	48
Blahó János és Kovács István / <i>Miklós Péter</i>	54
Bruszniai Árpádné Honti Ilona / <i>Krajcsír Lukács</i>	60
Dobos Károly / <i>Erdős Kristóf</i>	68
Domonkos Miksa / <i>Novák Attila</i>	76
Esterházy János / <i>Szokolay Domokos</i>	84
Futó Dezső / <i>Hollósi Dániel József</i>	90
Gábori György / <i>Krajcsír Lukács</i>	98
Gecse Endre / <i>Váradi Natália</i>	104
Gérecz Attila / <i>Szokolay Domokos</i>	112
Gidófalvy Lajos / <i>Szokolay Domokos</i>	118
Golopencza Illés / <i>Tulok Péter</i>	124
Gönczi Ferenc / <i>Müller Gabriella</i>	130
Gulyás Lajos / <i>Erdős Kristóf</i>	138
Havrilla Béláné Sticker Katalin / <i>Krajcsír Lukács</i>	144
Haynal Imre / <i>Czókos Gergely</i>	150
Horváth Mihály / <i>Máthé Áron</i>	156
Iván Kovács László / <i>Galambos István</i>	164
Járosi Andor / <i>Benkő Levente</i>	172
Jónás Pál / <i>Krajcsír Lukács</i>	178
Kiss Sándor / <i>Krajcsír Lukács</i>	186
Körösztös Krizosztom / <i>Stella Szonja</i>	194
Krassó György / <i>Horváth Zsolt</i>	202

Kriszten Rafael / <i>Czókos Gergely</i>	210
Kudar Lajos / <i>Dergán Ádám</i>	218
Kuklay Antal / <i>Wirthné Diera Bernadett</i>	226
Lénárd Ödön / <i>Szokolay Domokos</i>	232
Márton Áron / <i>Andreides Gábor</i>	240
Matók Leó / <i>Gyurác Ferenc</i>	248
Menczer Gusztáv / <i>Csatári Bence</i>	256
Mester Miklós / <i>Kovács Tamás</i>	262
Mikó Zoltán / <i>Czókos Gergely</i>	270
Mócsy Imre / <i>Wirthné Diera Bernadett</i>	278
Moyses Márton / <i>Benkő Levente</i>	284
Mózes Mihály / <i>Krajcsír Lukács</i>	292
Ocskay László / <i>Máthé Áron</i>	298
Olofsson Placid / <i>György Sándor</i>	306
Ordass Lajos / <i>Isó Gergely</i>	312
Papp Simon / <i>Hollósi Dániel József</i>	320
Péché Géza / <i>Müller Gabriella</i>	326
Perbíró József / <i>György Sándor</i>	334
Richter Gedeon / <i>Hollósi Dániel József</i>	340
Romzsa Tódor / <i>Czókos Gergely</i>	346
Salkaházi Sára / <i>Wirthné Diera Bernadett</i>	354
Sándor István / <i>Wirthné Diera Bernadett</i>	360
Sass Kálmán / <i>Benkő Levente</i>	368
Slachta Margit / <i>Wirthné Diera Bernadett</i>	374
Soos Géza / <i>Kiss Réka</i>	382
Szigethy Attila / <i>Nagymihály Zoltán</i>	390
Szobonya Zoltán / <i>György Sándor</i>	398
Sztehlo Gábor / <i>Csatári Bence</i>	406
Szútor Jenő / <i>Molnár D. Erzsébet</i>	414
Tost László / <i>Balassa Zoltán</i>	422
Várady Imre / <i>Bíró László</i>	430
Weisshaus Aladár / <i>Krajcsír Lukács–Czókos Gergely</i>	438
A szövegben fel nem oldott rövidítések	447
A felhasznált képek forrása	449

ELŐSZÓ

„Majd számonkérlek tőled a történelmet, és igazuk lesz. Kérd számon a történelemtől az embert, és igazad lesz. És kérd számon magadtól is!” – hangzik el Sára Sándor 1968-as *Feldobott kő* című filmjében az egyik főszereplő szájából az alkotó hitvallása. A rövid 20. század és különösen annak közepe, a totalitárius eszmék diadalórája óriási pusztítással járt az egész világon, így szűkebb térségünkben, Kelet-Közép-Európában is. Az elnyomó rezsimek működtetői mindent elkövettek a társadalom minél teljesebb körű ellenőrzése érdekében, ám ezekben az években is akadtak, akik a hatalmi önkénnyel szembeszegülő bátor magatartásukkal a helytállás maradó példáit mutatták fel. Kötetünkbe olyan személyeket válogattunk be, akik válaszüthoz érve nem a könnyebbnek ígérkező irányban haladtak tovább. Ahogy egyikük, Lénárd Ödön piarista szerzetes fogalmazott: „A hős és a gyáva között ott van a különbség, hogy a hős fél és marad, a gyáva pedig fél és elszalad!”

Az összeállításban szereplők választását és ebből következő tetteit joggal nevezhetjük hősiességnek. Túlnyomó többségük mindkét totalitárius ideológia, a náciizmus és a kommunizmus ellen is fellépett. Még ha egyesek esetében életútjuk egészét tekintve nem is érthetünk egyet minden döntésükkel, nézetükkel, az embert próbáló időkben saját egzisztenciális szempontjaikat figyelmen kívül hagyva, sokszor az életüket is kockára téve meghozott bátor döntéseik révén mindenképpen érdemessé váltak az utókor figyelmére és tiszteletére.

Mintánk nem reprezentatív, a névsor magától értetődően bővíthető. Miközben törekedtünk rá, hogy a 20. század közepének magyar történelméből a nagy csomópontok szerint válogassunk, ügyeltünk arra is, hogy összmagyar történetet írjunk, vagyis a merítés ne csak a jelenlegi országhatárokon belülre, hanem az egész Kárpát-medencére kiterjedjen. Emellett igyekeztünk a tudományos diskurzusban és a 20. századi magyar történelemtől folytatott közbeszédben kevésbé érvényesülő szempontokat is érvényre juttatni. Ily módon kapott helyet a kötetben a német megszállás és a nyilas rémuralom alatti embermentés és ellenállás kevésbé ismert alakjainak (Járosi Andor, Kudar Lajos stb.) vagy éppen Brusznay Árpádné Honti Ilonának az életútja; utóbbi az 1956 utáni megtorlás során halálra ítélt és kivégzett forradalmárok családjainak sorsára, az özvegyek helytállására irányíthatja rá a figyelmet.

Válogatásunkban különböző karakterű emberek lépnek színre. Szerepelnek benne országosan ismert, korukban vezető politikai pozíciókat betöltött személyek, míg mások a háttérbe

MOLNÁR D. ERZSÉBET

EMBERMENTÉS SZOVJETITATÁSSAL

Kárpátalja szovjet megszállásának kezdetén, 1944 őszén szinte valamennyi magyarok által lakott települést érintette a régió egyik legnagyobb 20. századi tragédiája, a málenkij robot. Van azonban egy kis község az Ungvári járásban, Gálocs, ahonnan a szovjetek senkit sem vittek „kis munkára”. Bakajsza József községi bíró ugyanis, kockára téve saját életét és családja békéjét, kijátszotta a szovjetek helyi végrehajtóit, megmentette a település férfilekosságát a sztálini lágerektől, amiért életre szóló árat fizetett.

Bakajsza József 1905. június 24-én született Gálocson. A gyermekként csehül, szlovákul, később oroszul is megtanuló férfi kötélverőként kereste a kenyerét. 1944 őszétől a szovjet katonák és a helyi milícia tagjai gyakorta megfordultak a Bakajsza-háznál: részben mivel előszeretettel vendégtették meg magukat, ürítették ki az éléskamrát és szedték össze a jószágot, emellett pedig szót tudtak érteni a házigazdával. „Jöttek a tisztek, harmad-, negyedmagukkal, valahol megittak, és már mámorosan értek hozzánk. Egy-egy fél borjút vagy fél disznót odaadott nekik apám, meg pálinkát, hogy csak menjenek. Vagy leitatta őket, és akkor nagy keservesen kihúztuk mindet az autóra, felültettük, a sofőr begyűjtött, és elmentek. Így úsztuk meg mindig. A faluban mi vásároltuk fel az összes fiatal borjút. Fiatal fiú voltam, nyúztam a borjúkat, vágtuk napról napra, a padlásra akasztgattuk fel, mert tél volt, hideg volt, hogy el ne romoljanak, és tömtük a katonákba” – emlékszik vissza Bakajsza József fia, Árpád.

Bakajsza József, nyelvtudásának is köszönhetően, nemsokára a falu bírója lett. Egy alkalommal, amikor a szovjetek a bírónál vendégeskedtek, az evés-ivás közepette azt is elmondták, hogy mikor készülnek összegyűjteni a málenkij robotra hurcolandó férfiakat. A készülő tragédiáról értesülő Bakajsza segítségül hívta két-három megbízható emberét, és rajtuk keresztül azonnal értesített minden érintett családot, hogy egyetlen tizenöt évesnél idősebb férfi se tartózkodjon otthon. Így senki nem jelent meg a kijelölt időpontban a gyülekezőhelyen, és amikor a végrehajtók házról házra végigjárták a falut, nem találtak egyetlen munkára fogható embert sem otthon. Bakajszát mint falubírót már ekkor felelősségre vonták, ám ekkor még kimentette

2

3

5

4

magát és a falu lakosságát. Tette ezt akkor is, amikor a szovjetek már konkrét névsorral jelentek meg nála. Minden esetben azzal érvelt, hogy a községben minden munkabíró emberre szükség van a háború utáni újjáépítés miatt. Amikor csak tehetett, igyekezett pálinkával, borral, sonkával rásegíteni az érveire, de nem hátrált meg akkor sem, amikor a katonák puskatussal próbálták kikényszeríteni a megadott létszámú férfimunkaerőt.

Bakajszát 1946 végén eltávolították a falu éléről. Személye azonban így is számla maradt a helyi kommunista vezetés szemében. A hatóságok képviselői továbbra is gyakran megfordultak nála, és kiürítették az éléskamráját. Néhány évvel később letartóztatták: „1951 februárja volt, épp iskolába készültünk a testvéreimmel (akkor voltam tizenegy éves). Megállt egy autó a ház előtt, leszálltak a milicisták, és közölték, hogy most nem »baráti alapon« jöttek, hanem házkutatási paranccsal. Édesapámra feljelentés jött, hogy fegyvert rejteget, és várja az amerikai felszabadítókat. Felforgatták a házat, elégették a magyar nyelvű könyveinket. Az egyik katona magyarul beszélt, a Petőfi-összessel a kezében kajánul mosolygott, és azt mondta: ha tudom, szavaljam el a Nemzeti dalt. Elszavaltam. Mit tudtam én, hogy ezzel árthatok apámnak. A puskák sem akkor, sem később nem kerültek elő. Azokban az időkben nem feltétlenül kellett bizonyítani a vádirathoz” – idézi fel az eseményeket Katalin, Bakajsa József lánya. (Fia, Árpád kissé másképp emlékszik: szerinte 1950-ben hurcolták el az édesapját.)

Bár a padláson nem kerültek elő elrejtett fegyverek, a házkutatás során több olyan tárgyat találtak, amelyeket bizonyítékként használtak fel ellene a későbbiekben: egy 1943-as német újságot, egy leventejelvényt, magyar zászlókat, az aranykalászos gazdáknak járó kitüntetést. Bakajszát teherautón Ungvárra vitték. A család hónapokig nem tudott róla semmit; a fia körülbelül három-négy hónappal később találkozhatott vele az ungvári börtönben. Ekkorra már megszületett az ítélet: szovjetellenes tevékenységért huszonöt év szabadságvesztésre ítélték, erről azonban a család akkor még nem tudott. Büntetése letöltésének körülményeiről nem rendelkezünk pontos információkkal, azt azonban tudjuk, hogy megjárta Szibériát is. Az egyszeri találkozást követően rokonai évekig semmit sem hallottak felőle. A családtagok elmondása alapján többször is halálhírért hozták, ilyenkor feketébe öltöztek, meggyászolták. Felesége és gyermekei megbélyegzett személyek lettek: „...nem is másod-, hanem harmadrendű embereknek kellett magunkat tartani. A tanítók is [azt hajtogatták], hogy hazaárulónak vagyok a fia. Mikor felelni kellett történelemből, vagy magyarázott a tanár, még példának is felemlítették apámat” – meséli Bakajsa Csaba, az egykori bíró kisebbik fia.

Néhány (Bakajsa Katalin szerint nyolc, Bakajsa Árpád szerint öt) évvel a letartóztatás után végül levél érkezett egy lebergi elfekvőből; a levelet egy ungvári származású orvosnő írta, és értesítette benne a családot, hogy ha élve akarják látni a családfőt, menjenek érte. Hazahozatala után derült ki, milyen árat kellett fizetnie tetteért a közösséget megmentő, bátor falubírónak: kihúzták a fogait, a koponyáját pedig úgy összezúzták, hogy – gyermekei elmondása

- 1 Bakajsa Józsefnek a kárpátaljai Gálóc bírójaként példátlan módon sikerült megakadályoznia, hogy a szovjet hatóságok a település férfitársaságát málenkij robotra hurcolják. Tetteért szabadságával fizetett. Bakajsa katonaként
- 2 Orosz nyelvtudása mellett élelmiszer- és italkészletei is segítségére voltak a szovjetekkel folytatott tárgyalások során, de nem hátrált meg akkor sem, amikor puskatussal igyekeztek jobb belátásra bírni. Katonatársaival; a középső sorban jobbról a második Bakajsa József
- 3 Évekkel később fegyverrejtegetés hamis vádjával őrizetbe vették, és szovjetellenes tevékenységért huszonöt év szabadságvesztésre ítélték. Családja évekig semmit sem tudott róla. Politikai foglyok egy bányakülső mellett. Inta, Komiföld, 1954
- 4 A családfő bebörtönzése után feleségét és gyermekeit sokadrendű állampolgárokként kezelték. Bakajsa József (jobbról a második) szülei, feleségével és szomszédjaival szülői háza előtt
- 5 Utolsó kívánsága az volt, hogy sírjára ne vörös csillagot, hanem keresztet tegyenek. Emléktáblája Gálócson

alapján – abban egy ép csont sem volt. Élve „kínlasztották”, amíg bele nem örült. Elmeállapota miatt nem sokáig tartózkodhatott otthon, mivel időről időre rátörő, gyermekeit is veszélyeztető rohamai miatt először az ungvári kórházban, majd egy, a Huszti járásban található elmeógyógyintézetben kezelték. A családtagok meglátogathatták, de soha többé nem térhetett vissza otthonába.

Halálos ágyán arra kérte orvosait és az elmeógyógyintézet munkatársait, hogy a sírjára ne vörös csillagot, hanem keresztet tegyenek. Halálának pontos időpontja nem ismert, azt a családtagoknak később sem sikerült kideríteniük. Azt azonban tudjuk, hogy a hozzátartozókat az intézet egyik dolgozója értesítette, akik többnapos utánajárást követően 1968 karácsonyán viheték haza a holttestet. Így Bakajszát szülőfalujában helyezték végső nyugalomra. Gyermekei soha nem tudták kiheverni az őket ért traumákat.

2014-ben Gálocson emléktáblát avattak Bakajsz József tiszteletére, aki egyetlen magyar férfit sem engedett elhurcolni a községből.

Irodalom

Dupka György: *Kárpátaljai magyar Gulag-lexikon*. Ungvár–Budapest, Intermix, 1999.

Popovics Zsuzsanna: Egy ember, aki életeket mentett 1944 novemberében. Édesapjára emlékezik Bakajsz Katalin. *Kárpátalja*, 2006/305. 2006. november 17. <https://www.karpataljalap.net/?q=2006/11/17/egy-ember-aki-eleteket-mentett-1944-novembereben>, 2018. november 27.

Várad Enikő: Ember az embertelenségben. Emléktábla-avatás Gálocsbán. *Kárpátalja.ma*, 2014. október 1. <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kultura/ember-az-embertelensegben-emlektabla-avatas-galocsban/>, 2018. szeptember 3.

Zelei Miklós: *A kettézárt falu*. Budapest, Kortárs, 2017.

